

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Ергиджан Осман Алиндер-Исмаилова на тема: „Интеркултурната комуникация в сферата на висшето образование” за присъждане на образователната и научната степен „доктор” в докторска програма Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика) от професионално направление 1.2. Педагогика, научно направление 1. Педагогически науки

от проф. д-р Любомир Попов

1. Биографични данни за докторанта.

Докторант Ергиджан Осман Алиндер-Исмаилова е родена през 1980 г. Има бакалавърска и магистърска степен по английска филология, а от 2015 г. е редовен докторант в докторска програма Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика) от професионално направление 1.2. Педагогика, научно направление 1. Педагогически науки. Професионалната си реализация започва като учител по английски език в Професионална техническа гимназия във Велики Преслав (2001 – 2003 г.) и продължава като: организатор във Функционален деканат „Чуждестранни студенти, специализанти и докторанти” към ТУ – Варна (2003 – 2008 г.); главен специалист в Център за международно сътрудничество и проекти (2008 – 2015 г.) и като координатор на ректорското ръководство (2015 г. до сега) в ШУ „Еп. Константин Преславски”. През известни периоди е била и сътрудник в Международния отдел и Секретар на Ректорското ръководство в ШУ (2002 – 2003 г.) и Координатор в Център за международни младежки програми – Шумен (2007 – 2008 г.). Владее английски и руски език, притежава нужните за професионалните ѝ изяви социални, организационни и компютърни умения и компетенции.

Считам, че базовата подготовка и професионалната реализация на докторант Ергиджан Алиндер-Исмаилова, изискваща интензивни контакти с чуждестранни партньори и студенти, както и преводаческа и кореспондентска дейност, са изиграли ролята на благоприятна предпоставка за задълбоченото осмисляне на проблематиката на дисертационния ѝ труд.

2. Количествени и качествени особености на дисертационния труд.

Дисертацията съдържа Въведение, три глави, Заключение, Обобщения и изводи, Литература и Приложения, като авторът е включил още и Приноси и Списък на научните публикации. Общият обем е 175 страници, от които 133 основен текст. Ползвани са 271 литературни източника – с научно-теоретичен характер или документи, от които 94 на кирилица, 151 на латиница и 26 онлайн източници. Те имат пряко отношение към изясняване същността на темата, което говори за траен и отдавнашен интерес на докторанта към темата. Цитирането им е коректно.

Във ВЪВЕДЕНИЕ накратко са очертани актуалните измерения на вечния проблем за съжителството на хора с различна култура – етническа, религиозна, расова и пр., и нуждата от актуални реакции на съвременното общество и институции спрямо съпътстващите го трудности. На този фон е обоснована и постановъчната част на дисертацията.

В Глава първа последователно са изяснени: проблемите и перспективите пред интеркултурното взаимодействие, интеркултурната комуникация в контекста на социализацията и проблемите пред образователната среда, детерминирани от необходимостта от интеркултурна комуникация.

В Глава втора се разглеждат особеностите на проявление на етническата култура и идентичност и спецификите при взаимодействието на представителите на различни култури в образователната среда.

В Глава трета е реализирано емпирично проучване на някои аспекти на проблема за интеркултурните компетентности и комуникация в сферата на висшето образование.

Обобщенията и изводите естествено завършват направените преди това анализи.

В оценъчен план може да се изтъкне следното:

Избрана е подходяща и ясно видима дедуктивна логика при структурирането и подбора на проблемите – анализите са в посока от общото към частното. Тази логика е приемлива не само защото се е наложила като традиционна за научни трудове от рода на докторските

дисертации, но и защото позволява конкретните проблеми да се интерпретират на солиден методологически фон.

С някои езикови забележки (предложени по-нататък) формулировките на целта, задачите и хипотезата, както и изборът на методите за теоретично и емпирично изследване, са приемливи, защото осигуряват логиката и постигането на изследователските цели и задачи.

В теоретичните глави личи стремеж към съдържателно изясняване на основните работни понятия на дисертацията – интеркултурна комуникация, интеркултурно образование, интеркултурно пространство и социализация и пр. Във връзка с това авторът се позовава на авторитетни становища и публикации, които, от една страна, способстват за надеждно доказване на издигнатите от докторанта тези, а, от друга – илюстрират нейната добра ориентация по темата относно статуса на интерпретираните проблеми в научното мислене.

Подобна висока оценка заслужават и теоретичните обосновки на методите за емпирично изследване, които авторът предлага в Трета глава. В определен оценъчен аспект подобни описания могат да се квалифицират като излишни за специализираната читателска аудитория, към която е адресиран трудът, но в аспекта на факта, че докторската степен е не само научна, но и образователна, подходът на автора е оправдан.

В Трета глава подробно се изяснява същността и предназначението (целта) на всеки един от методите за събиране на емпирична информация и етапите на проучването. Емпиричното проучване обхваща контингент студенти, осъществили мобилност в продължение на шест години и в този смисъл както обемът на извадката, така и продължителността на периода, осигуряват надеждност на изследването.

Анкетното проучване е предшествано от беседа със студентите (в дисертационния труд упомената като „неформален контакт” с тях и „даване на необходимите инструкции”). Тези предварителни дейности са наложителни, доколкото в анкетния лист фигурират понятия, които следва да се разбират еднозначно от респондентите, и се предполага, че предварителните срещи с тях са постигнали този резултат.

Като цяло считам, че „силната част” на дисертацията са първите две глави и теоретичните анализи в Глава трета. Именно тези съдържателни елементи на труда доказват уменията на докторант Ергиджан Алиндер-Исмаилова да провежда висококачествени теоретични анализи и по този

начин легитимират претенциите ѝ за образователната и научната степен „доктор”.

3. Автореферат, публикации и приноси.

Авторефератът отразява реално дисертационния труд и неговите постижения, поради което е придобил качествата на самостоятелен научен труд. В конкурса докторантът участва с 5 публикации, като всички са по темата на дисертацията. При съпоставяне на текстове от тези публикации с такива от дисертационния труд се откриват тъждествени пасажки, което в случая оценявам като положителен феномен. Това е така, защото студиите и статиите са публикувани в престижни специализирани издания (вкл. и чуждестранни), което означава, че колегията ги е оценила техните достойнства и ги е приела като научно издържани.

Относно приносите на дисертационния труд считам, че като безспорни могат да се посочат: очертаването на основните характеристики на етническата и културната идентичност, оказващи влияние върху осъществяването на успешна комуникация между представителите на различни групи в рамките на образователната среда; разкрити са особеностите на непротиворечивите взаимоотношения между студенти от различна етнически и религиозни групи в организационната култура на университетската среда; емпирично са констатирани отделни аспекти на етническата и културната идентичност и интеграцията в съзнанието на студенти от ШУ, осъществили мобилност по програмите Еразъм и Еразъм+.

4. Въпроси, забележки и препоръки.

Въпрос: В контекста на различни места от дисертационния труд, както и на някои пасажки от публикациите на автора, засягащи негативните нагласи на някои обществени слоеве спрямо мултикултурализма, възниква въпросът: Възможно ли е да приемем като нормален („правилен”) феноменът „наличие на групов и/или индивидуален праг на възприемане на другостта”, който поставя някаква граница пред мултикултурното образование и възпитание. Т.е. „аз съм склонен да възприемам/разбирам/уважавам, *но не всичко* в мисленето и поведението на другия”? В такъв смисъл такъв феномен е коректив на теоретичните постановки за същността на интеркултурното възпитание. Той подкрепя и политическата теза, че „мулти-култи” е провалена парадигма в

съвременна Европа (основаваща се на най-разнообразни конкретни примери).

Забележки:

1. Относно формулировката на хипотезата. Формулировката на хипотезата е много дълга. По същество роля на хипотеза може да изпълни последното изречение от цялата формулировка, макар да не удовлетворява изискването на формулата „ако – то“.

2. Относно емпиричното изследване. Така, както е представено в текста, емпиричното изследване съдържа някои неясноти.

- На с. 98 във връзка с анкетирането се говори за „методологичен експеримент“. Това друго название ли е на цялостното емпирично проучване, квалифицирано като *педагогическо* (т. 3.1.2. и другаде в текста) или е друго изследване? Какво представлява този методологичен експеримент и къде в дисертацията можем да го намерим?

- На с. 98 се споменават *фокус-група* и *контролна група*. Но от експерименталната педагогика знаем, че контролна група има тогава, когато има експериментална. Вероятно в случая роля на експериментална изпълнява фокус-групата – това са студентите, осъществили мобилност в чуждестранен университет по програмите *Еразъм* и *Еразъм+*, и при които се търсят промени в межкултурната компетентност. Но коя е тогава контролната? Тя би трябвало да е от студенти, неучастващи в студентската мобилност по програмите *Еразъм* и *Еразъм+*. Ако приемем, че има две групи, би трябвало да има сравняване на резултатите от експеримента – промените, настъпили в експерименталната (фокус-групата) да се сравнят с характеристиките на контролната група. Къде в текста става такова сравняване?

- На с. 93 като част от основните методи са изброени методите *емпирично изследване*, *наблюдение* и *анкетен метод*. Какъв е този метод „емпирично изследване“? Нали самото емпиричното изследване се реализира чрез наблюдение и анкета; то е техен резултат (разбира се не само техен)?

- На с. 98 и по-нататък много добре *теоретично* е описан механизмът, възможностите и изискванията на метода *лично наблюдение*. Но възникват въпроси:

- *кои и колко са наблюдаваните студенти*; същата група от 134 анкетирани студенти ли е, части от нея или други студенти?

- *кога* става това (през кой период се извършва наблюдението, защото проучването продължава цели 6 години);

- *къде* се води наблюдението: а) в ШУ – преди или след мобилността?; б) или почти невъзможното – в чуждестранен ВУЗ, където най-добре може да се наблюдава поведението на студентите от фокус-групата; именно там те се реализират като фокус-група;

- *защо няма приложени протоколи* от наблюденията (в дисертацията са наречени и *записки*), както и споменатите от автора и предизвикващи интерес у читателя „*скали за наблюдение*”?;

- във връзка с резултатите от наблюдението се говори за „уникални експериментални данни, които установяват как студентите действително реагират в ситуации на межкултурна комуникация” (с. 99)? Това е изключително интересен материал и трябва да присъства в дисертацията под формата на протоколирани описания, но липсва. Това е могло да стане или в текста, или в Приложения.

- използван е методът *самонаблюдение* под формата на анкета и се твърди, че данните от това самонаблюдение и от наблюденията се сравняват (с. 99). Къде в текста е направено това сравнение?

- езикова забележка: чрез личното наблюдение не се достига до *представи*, а до *констатации* за реални характеристики на наблюдаваните обекти/явления.

● **Относно анкетата.**

- Анкетният лист не е изготвен съобразно стандартите – в него не личат трите задължителни части.

- Защо е предпочетен вариантът *попълване на електронна анкета*, а не много по-надеждният (препоръчван от теорията) *анкетиране в присъствието на изследвателя*. Още повече, че удобен момент за такъв вариант е описан от самия автор на с. 95: „Първоначално събирането на данни преминава в неформален контакт със студентите от споменатите специалности за спечелване на тяхното доверие и сътрудничество”. Срещата очевидно е по повод на анкетното проучване, защото следва непосредствено след абзац, описващ това проучване. Цитираният текст предизвиква и въпросите: 1) *Какви данни* са събирани при тези контакти; 2) Тези неформални контакти с групите студенти еднократно или

неколкократно са реализирани – групите са от различни випуски и е трудно еднократно им събиране.

- Тезата, че авторът е предпочел повече закрити въпроси, защото „се получават лесно измерими данни”, е несъстоятелна (с. 102). Нима при научните изследвания не е по-важно да получим колкото се може повече информация, отколкото това „как по-лесно да я обработим”?

- Слабост на анкетния лист е, че „закритите” отговори не завършват със задължителния отговор „Друго, посочи сам...”. Освен това, при някои въпроси студентите са могли да дадат повече от един отговор, а това не се е получило, защото при такива въпроси пък липсва уточняващото указание „може да посочите повече от един отговор”, обикновено давано в скоби след формулировката на въпроса. Такива са въпроси: 4; 10; 11; 16.

- Въпрос № 1 – „Запознат ли сте се термина „интеркултурно образование?”, е непродуктивен. За предпочитане е формата „довършване на израз” от вида: „Според мен интеркултурното образование е образование, което...”. Анализирането на свободните отговори ще покаже действителните познания на студентите по въпроса.

- На с. 105, в абзаца преди Фиг. 4, се говори за „тревогите на студентите” относно различията им в бита, начина на живот и мислене у колегите им от страната-приемник и за причините за тези различия. Тази информация не би могла да се получи чрез въпрос № 7; тя не се предполага и от илюстрацията чрез Фиг. 4. Тогава *как е получена?*

- Въпрос № 20 съдържа два въпроса, а такава форма се отрича от теорията. Поради това представянето на отговорите в този им вид – *в диаграма*, е неясно. Интересно е как студентите са се ориентирали при отговорите си. Затова не са получили изчерпателен вид и конкретните предложения на студентите за *методическото обогатяване на интеркултурното образование*. В текста на с. 102 чрез *Фиг. 2* са представени едни отговори, а в Приложение 2, с. 175, въпрос № 20 – други. Защо има такава разминаване?

- По принцип липсва *анализ на отговорите* на различните въпроси. Представят се и се онагледяват *констатации*. Още повече, че някои от дадените отговори предизвикват необходимостта от задаването на допълнителни, уточняващи въпроси. Например, отговорите на въпрос № 7 – „Ценностната Ви система близка ли е до тази на държавата, в която учехте”: око 70% „Да” и около 30% - „Не” , предизвикват задаване на допълнителни *открити въпроси* от вида: „В какво намирате такава близост

на ценностните системи?” и „По какво конкретно ценностната Ви система се отличава от тази на другата страна?”; Отговорите (на въпрос № 9 – „Вие бяхте ли предубеден към страната, в която осъществихте мобилност”; Фиг. 5 на с. 106, и на с. 169): „По-скоро бях предубеден към страната, в която осъществих мобилност” - около 31%, плюс категоричното „Да” – около 5%, са изключително интересни не само по своя характер, но и защото процентът на отговорилите е относително висок – общо около 36%. Нима не е интересно в контекста на темата на дисертационния труд да разберем *какви са предубежденията на българските студенти към страните, в които са отишли* по мобилните програми?; На в-с № 6 (с. 108, Фиг. 10 и с. 168) голям брой студенти – 35%, отговарят, че „не са установили сходни виждания по основните житейски въпроси с местните хора”. Този факт не е ли интересен за автора – конкретно по кои житейски въпроси има такова разминаване?; В-с № 12 предизвиква уточняване чрез допълнителен въпрос *кои конкретни предразсъдъци са превъзмогнали студентите* и пр. Подобни уточняващи въпроси и техните отговори биха имали огромна информационна стойност относно политиката на ШУ към програмите за мобилност на студентите.

- Защо отговорите на въпрос № 2 са представени на две места в дисертацията – на с. 101 като Фиг. 1, и на с. 111 като Фиг. 14? При анализа на отговорите се твърди, от една страна, че емпатията се разглежда комплексно, но накрая се прави изводът, че неприемането на различните е *на емоционално ниво*. Как се констатира това?

● Въпросът за потенциалните и реалните възможности на образователната среда (и по-специално за ВУЗ) за формиране на интеркултурни компетентности, както в дисертационния труд, така и в другите публикации на докторанта, остава решен предимно на теоретично ниво и в известен смисъл абстрактно – тези възможности се разглеждат „по принцип”, „въобще”, и в малко по-конкретен план за ШУ – в т. 3.3. на Глава трета. Това подчертава и самият автор на с. 95, където говори за извършен *теоретичен анализ* на „специалностите, учебните планове и програми” на студентите от ШУ, осъществили мобилност в чуждестранни ВУЗ. Счита, че самата тема предполага и изисква, а и по силите на докторанта е, тези анализи да продължат по-нататък и да надмогнат теоретичния си характер, като достигнат *пределно конкретно равнище* в две насоки. **Първо** – анализи на: *учебните планове* на отделните специалности, за да се види съществуват ли учебни дисциплини,

ориентирани към интеркултурно образование; на *учебни програми, учебници и учебни помагала*, в които да се посочи конкретно съдържание, ориентирано в тази насока; **второ:** анализ на *реално наблюдавани организационни форми* с такава насоченост – лекции, семинарни занятия и друг вид форми в рамките на ВУЗ-а, факултета или специалността (празници, вечери, концерти и пр.). Анализът на организационните форми означава анализиране на техните компоненти: цели, съдържание, принципи, методи и средства, както и на участващите в тях субекти. Именно при наличието на такъв вид анализи изследването ще може да се квалифицира като *педагогическо*.

Заклучение.

Направените забележки засягат единствено емпиричната част и са технически по характер. Считам, че като цяло дисертационният труд притежава нужните научни достойнства и доказва компетенциите и уменията на автора да провежда теоретико-емпирични проучвания. Поради това изразявам своя положителен вот за присъждане на образователната и научната степен „доктор” на докторант Ергиджан Осман Алиндер-Исмаилова в докторска програма Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика) от професионално направление 1.2.Педагогика, научно направление 1. Педагогически науки.

14. 08. 2018 г.

Рецензент:

проф. д-р Л. Попов

